

УДК 811.521'366.5'366.58'38

ПРОБЛЕМА ВИВЧЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ДІЄСЛІВНИХ ГРАМАТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ У ЯПОНСЬКІЙ МОВІ (НА ПРИКЛАДІ КАТЕГОРІЇ ЧАСУ)

Олена Стуженко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Інститут філології,
кафедра китайської, корейської та японської філології,
бульв. Тараса Шевченка, 14, Київ, Україна, 01601,
тел.: (044) 239 31 17, e-mail: stationery@univ.kiev.ua*

Зроблено аналіз проблем у процесі вивчення японської мови, пов'язаних з дієслівними граматичними категоріями, на прикладі категорії часу визначено причини таких проблем, акцентовано на необхідності переходу від теоретичного навчання до практичного та застосуванні функціонально-стилістичного підходу.

Ключові слова: граматичні категорії, функціональні можливості, категорія часу, категорія виду, форма на $-ル$ (ru) і форма на $-タ$ (ta), динамічні і статичні присудки, темпоральність, функціонально-стилістичний підхід.

Проблема вивчення функціональних можливостей граматичних категорій, спроможності їх форм реалізуватися у невласливих умовах і виконувати функції інших граматичних форм належить до дискусійних у сучасній лінгвістиці. Розуміння мови як системи взаємопов'язаних елементів стало домінуючим у лінгвістичних дослідженнях останніх десятиліть. На основі цих досліджень закріпився погляд, згідно з яким реалізація у мові одиниць одного рівня перебуває в залежності від реалізації одиниць іншого рівня. Враховуючи це твердження, можна припустити, що між семантикою слова та його граматичним оформленням і вживанням повинна існувати певна залежність, зокрема, між семантикою дієслова та його граматичними категоріями.

Для дослідження мовних одиниць граматичного рівня необхідно чітко визначити термін “функція”. У загальнонауковому розумінні функція дефінується як відношення двох або групи об'єктів, де зміна одного супроводжується зміною іншого [8].

Лінгвісти (Ф. Бацевич, І. Вихованець, К. Городенська, Л. Мацько, В. Русанівський) акцентують увагу на питаннях розрізнення функцій мови взагалі і функцій одиниць мовних рівнів. Вони вважають, що саме на основі функцій мови можна виділити функції мовних одиниць, зокрема граматичних. Тому в мовознавстві функція має певну спрямованість: одиниця мови виконує ту або іншу функцію стосовно іншої одиниці. При цьому функція, значення й значущість мовної одиниці становлять певну тріаду, де “онтологічно первинним виступає значення – сутнісна властивість мовного знака співвідноситься через мислення (і ширше – когнітивну діяльність) людини зі світом

у цілому, його окремими фрагментами й реаліями (у широкому значенні слова)” [1, с. 22]. Іншими словами, функція є динамічною характеристикою значення слова, способом його існування і функціонування на більш високих рівнях, якими для морфології є речення, текст і стиль.

Діяльнісний характер функції одиниці мовлення “зумовлює значну інтегрованість, комплексність дослідження мовних явищ, оскільки «мова у дії» передбачає сукупність чинників широкого діапазону (психологічних, ментальних, прагматичних тощо). Подолання численних перешкод на шляху до такої інтегрованості можливе лише за допомогою об’єктивної методики аналізу, першоосновою якої став функціоналізм у вузькому розумінні як функціональний підхід”, – зауважує О. Селіванова [7, с. 89].

Що стосується дефініції, японське дієслово не відрізняється від українського. Це теж самостійна частина мови, що позначає дію або стан як змінну ознаку, як процес, що триває у часі. В одних формах дієслова ця його ознака більше виражена, в інших – менше, але вона властива всім його формам. Спільними ознаками є також перехідність/неперехідність та синтаксична роль присудка у більшості випадків. А от граматичні категорії японських дієслів стають справжнім каменем спотикання і для тих, хто вивчає мову, і для тих, хто вже намагається застосувати свої знання на практиці, наприклад, у процесі перекладу. Сама система граматичних категорій японських дієслів не є настільки відмінною від української, і відрізняється здебільшого їх функціонування, але в підручниках з японської мови, які використовуються в Україні, цьому не відведено належної уваги, що і стає причиною недосконалого володіння мовою, нездатністю застосувати набуті знання на практиці, логічно побудувати своє висловлювання так, аби воно було зрозумілим, зокрема, для носіїв мови, а не лише для викладача. Стосовно інших повнозначних частин мови, або їх не знають, або знають, і почувши/побачивши, одразу розуміють їх значення та можуть інтерпретувати зміст повідомлення. З дієсловами все значно складніше, оскільки знання конкретного дієслова і, навіть, вміння підібрати ще кілька синонімів до нього, ще не дає гарантії щодо повного та достовірного розуміння повідомлення.

Дієсловам у японській мові властиві такі граматичні категорії:

- категорія часу;
- категорія виду;
- категорія способу;
- категорія стану.

Проблема категорії часу – одна з тих, які найбільше приваблюють увагу дослідників. І це не випадкове явище, якщо врахувати складність і значення цієї проблеми та її важливість як для теорії мовознавства, так і для практики володіння мовою, а також практики викладання іноземної мови.

Час (поряд із простором) – це об’єктивно-реальна форма існування матерії. Три фундаментальні категорії – простір, час і рух – утворюють єдність, яка знаходить вираження як на рівні понятійного, так і на рівні мовного членування світу.

Проблемою темпоральності в різний час і в різних мовах займалися багато лінгвістів (Я. Аскін, 1966; І. Бик, 1995; Я. Біренбаум, 1981; О. Бондарко, 1984; О. Єсперсен, 1958; Г. Золотова, 1975; І. Іванова, 1961; А. Кравченко, 1990; А. Корсаков, 1978; Е. Моро-

ховська, 1993; О. Смирницький, 1958; І. Хлебнікова, 1991; Дж. Лайонз, 1968; Р. Кверк, 1985; Дж. Уард, 1966 та ін.).

Мовний час у сучасному мовознавстві трактують двоюко:

1) як час буття мови, як зміна мовної системи у часі, де мова – це особлива форма матерії, яка перебуває у постійному русі (розвитку). Таке трактування мовного часу веде свій початок від Ф. де Соссюра;

2) як спосіб вираження часових понять у мові. На кожному рівні виділяють одиниці, які мають темпоральне значення: на морфологічному рівні такими одиницями є певні граматичні форми, на лексичному – лексичні одиниці з темпоральним значенням, на рівні речення – синтаксичні конструкції.

Що стосується японської лінгвістики, то провідними дослідниками у цій галузі вважаються Кудо: Маюмі (工藤真由(1995)『アスペクト・テンス体系とテキスト—現代日本語の時間の表現—』), Судзукі Сігеюкі (鈴木重幸(1979)『現代日本語の動詞のテンス—終止的な述語につかわれた完成相の叙述法断定のばあい—』), Сунагава Юріко (砂川有里子(1986)『セルフマスターシリーズ2 する・した・している』), Терамура Хідео (寺村秀夫(1971)『タの意味と機能—アスペクト・テンス・ムードの構文的位置づけ—』), Хідака Суйхо (日高水穂(1995)『「マダ～シナイ」と「マダ～シテイナイ」—未実現相の否定表現—』), Міхара Кен'іті (三原健一(1992)『日本語対照研究シリーズ1 時制解釈と統語現象』).

У японській мові для вираження часу на морфологічному рівні використовують дві граматичні категорії дієслів: 1) власне категорія часу – для вказівки на зв'язок дії, стану з моментом мовлення; 2) категорія виду – для темпоральної характеристики дії або стану.

У підручниках, за якими японську мову вивчають у навчальних закладах України, матеріал подано так, що у студентів (учнів) формується уявлення про відсутність в японській мові окремої граматичної форми майбутнього часу, і автоматично виникає усвідомлення необхідності щоразу звертатися до контексту. Але це може стати в нагоді лише при перекладі, що є далеко не єдиним видом діяльності, якою доводиться займатися. Недоліком сучасних підручників є те, що дієслівні категорії, зокрема категорії часу та виду вивчають окремо. На нашу думку, це є прийнятним у процесі вивчення такої мови, як українська, де вищезазначені категорії не мають такого тісного зв'язку між собою. Окрім того, мало уваги приділено тим прислівникам, які є реальними темпоральними показниками і відіграють важливу роль під час побудови граматично правильного, і природного висловлювання японською мовою.

Як і в українській, в японській мові головну функцію у разі передачі часу виконує форма присудка. У японській мові їх є дві: форма на –ル(ru) і форма на –タ(ta). Форма на –タ(ta) зазвичай використовується для позначення дії, що відбулася до моменту мовлення, тобто дії в минулому часі. А от час, який виражає форма на –ル(ru) залежить від семантики дієслова, яке є присудком, а не тільки від контексту. Присудки в японських реченнях поділяють на динамічні(動的述語(do:teki-dzhyutsugo)) та статичні(静的述語(seiteki-dzhyutsugo)). До динамічних присудків належать присудки, функцію яких виконують дієслова, що виражають дію (食べる(taberu; їсти) або явище (природи) (降る(furu; йти (про дощ))), а до статичних – дієслова стану (ゐる(iru; бути)).

Статичний присудок у формі на $-ル$ (ru), особливо якщо це дієслово існування або належності, фіксує факт наявності чи відсутності предмета, а відповідно може стосуватися теперішнього і майбутнього часу, от якраз тут і знадобиться контекст:

かごの中にウサギがいます。(Kago-no naka-ni usagi-ga imasu; У клітці є кролик).

今度山田さんが来るときにはかごの中にウサギがいます。(Kondo yamada-san-ga kuru toki-ni-wa kago-no naka-ni usagi-ga imasu; Коли пан Ямада прийде наступного разу, у цій клітці буде кролик).

А от що стосується динамічних присудків, то тут форма на $-ル$ (ru) вказує на дію у майбутньому:

山田さんはレストランで夕食を食べます。(Yamada-san-wa resutoran-de yu:shyoku-o-tabemasu; Пан Ямада буде вечеряти в ресторані).

(明日は)雨が降る。((Ashita-wa) ame-ga furu; (Завтра) йтиме дощ).

Для вираження дії у теперішньому часі використовується форма на $-テイル$ (teiru), але це вже стосується граматичної категорії виду. Виняток становлять речення з прислівниками, які мають значення частотності, повторюваності дії:

山田さんはいつもレストランで夕食を食べます。(Yamada-san-wa itsumo resutoran-de yu:shyoku-o-tabemasu; Пан Ямада завжди вечеряє в ресторані).

梅雨の間はよく雨が降る。(Tsuyu-no aida-wa yoku ame-ga furu; Під час сезону дощів часто йде дощ).

Не все так просто і з формою на $-タ$ (ta), оскільки вона має не тільки значення минулого часу. Для порівняння пропонуємо такі приклади:

(1) A : (десь о 18 год) 昼ごはんを食べましたか。(Hirugohan-o-tabemashita-ka; Ви обідали?)

B 1 : ○ はい、食べました。/ × はい、もう食べました。(Hai, tabemashita; Так, обідав. / Hai, mo: tabemashita; Так, вже обідав).

B 2 : ○ いいえ、食べませんでした。(I:e, tabemasendeshita; Ні, не обідав).

B 3 : × いいえ、まだ食べていません。(I:e, mada tabeteimasen; Ні, ще не обідав).

(2) A : (десь о 13 год) 昼ごはんを食べましたか。(Hirugohan-o-tabemashita-ka; Ви обідали?)

B 1 : ○ はい、食べました。/ ○ はい、もう食べました。(Hai, tabemashita; Так, обідав. / hai, mo: tabemashita; Так, вже обідав).

B 2 : × いいえ、食べませんでした。(I:e, tabemasendeshita; Ні, не обідав).

B 3 : ○ いいえ、まだ食べていません。(I:e, mada tabeteimasen; Ні, ще не обідав).

На перший погляд, питання однакові, але варіанти відповідей відрізняються. Причиною є саме відмінність у значеннях форми на $-タ$ (ta). У першому прикладі ця форма виражає минулий час. Оскільки о 18 год можливості пообідати вже немає, дію «обідати» можна інтерпретувати лише як таку, що відбулася в минулому. Натомість другий приклад ілюструє інше значення форми на $-タ$ (ta) – завершеність дії, відповідно у заперечній відповіді проявляється граматична категорія виду. Хоча в давній японській мові відповідь на питання

A : もう昼ごはん食べたかい。(Mo: hirugohan tabeta-kai; Ви вже обідали?)

звучала б так:

B : いや、まだ食べない。(Iya, mada tabenai; Ні, ще не обідав).

у сучасній японській мові такий варіант вважали б неприродним.

Однак і тут є виняток. Форма на *-ナイ* (nai), яка є заперечним еквівалентом форми на *-ル* (ru), може використовуватися у такому випадку з окремими дієсловами, а саме з дієсловами на позначення переміщення у просторі і/або в часі до відповідної точки, наприклад: (時間が)経つ((zhikan-ga) tatsu; минати (про час)), 着く (tsuku; прибувати, діставатися), 来る (kuru; приходити). У такому разі можливими, а головне – правильними, є обидва варіанти:

A : 田中くんはもう来たかい。(Tanaka-kun-wa mo: kita-kai; Танака вже прийшов?)

B : いや、まだ来ない。/ いや、まだ来ていない。(Iya, mada konai/Iya, mada kiteinai; Ні, ще не прийшов).

Ще більше проблем виникає, коли справа стосується узгодження часів. Зміст складних речень, що складаються з однакової кількості однакових слів, кардинально відрізняється залежно від часових форм дієслів-присудків у компонентних простих реченнях.

a. キエフへ行くとき、かばんを買いました。(Kiefu-e iku toki, kaban-o-kaimashita; Перед тим, як їхати до Києва, я придбала сумку).

b. キエフへ行ったとき、かばんを買いました。(Kiefu-e itta toki, kaban-o-kaimashita; Коли я їздила до Києва, придбала сумку).

c. キエフへ行くとき、かばんを買います。(Kiefu-e iku toki, kaban-o-kaimasu; Як буду їхати до Києва, придбаю сумку).

d. キエフへ行ったとき、かばんを買います。(Kiefu-e itta toki, kaban-o-kaimasu; Як поїду до Києва, придбаю сумку).

І проблема тут виникає не так з часовою формою присудка головної частини складного речення, як із часовою формою присудка підрядної частини. Здавалося б, час підрядної частини має підпорядковуватися головній, у більшості випадків так і відбувається. Але таке загальне правило не вдається застосувати, якщо підрядною частиною є означальна структура до іменника. Наприклад, якщо трактувати час підрядної частини речення

海岸で自殺した女性はタクシーでそこへ行った。(Kaigan-de jisatsushita jyosei-wa takushi:-de soko-e itta; Жінка, яка скоїла самогубство на узбережжі, доїхала туди на таксі).

як такий, що підпорядковується головній частині, то послідовність дій, що виражені дієсловами-присудками, була б такою:

- спочатку жінка на узбережжі скоїла самогубство,
- потім доїхала туди на таксі.

Але очевидним зі змісту є той факт, що дії відбувалися зовсім в іншому порядку. Однак зміст речень не завжди є настільки прозорим, особливо для іноземців. Відповідно, варто дуже детально вивчати кожне граматичне явище японської мови з метою уникнення автоматичного застосування загальних правил у всіх схожих за принципом побудови, але відмінних за семантичним навантаженням висловлювань.

Що стосується ввічливих виразів, у яких прояв граматичних категорій відіграє важливу роль, що особливо стосується виразів подяки та вибачення, то такий матеріал взагалі відсутній у навчальному процесі. Автори підручників упускають його через те, що для них, як для носіїв мови, формулювання подібних висловлювань відбувається майже на підсвідомому рівні. Звісно, такі знання не є настільки життєво необхідними, як вміння відрізнити *こんにちは* (*konnichi-wa*; Добрий день!) і *さようなら* (*sayo:nara*; До побачення!), але в нашій справі треба прагнути до досконалості, і одним з головних завдань є вміння побудувати висловлювання, яке було б і граматично правильним, і природним водночас. Якщо порівняти дві ситуації в магазині:

(1) Покупець: *これ、ください*. (*Kore, kudasai*; Мені ось це, будь ласка).

Продавець: *ありがとうございます* {*○ございます*/?*ございました*}. (*Arigato: godzaimasu/godzaimashita*; Дуже дякуємо!)

(2) Продавець: (покупцеві, що вже заплатив і йде з магазину) *ありがとうございます* {*×ございます*/○*ございました*}. (*Arigato: godzaimasu/godzaimashita*; Дуже дякуємо!),

то стає зрозумілим, що форма минулого часу у цьому випадку може використовуватися лише за умови, що надання послуги або комунікативний акт взагалі завершено.

На жаль, такі моменти часто упускають на заняттях з японської мови через відсутність прямої вказівки на це у підручниках. Іноді до них повертаються на заняттях з теоретичної граматики, якщо говорити про вищі навчальні заклади, але такий курс передбачений на 4–5-му році навчання, в доцільності чого є сумніви.

Сучасні тенденції в оновленні курсу японської мови націлюють на посилення практичного, комунікативного спрямування занять. Особливістю сучасного етапу у викладанні японської мови є прагнення перейти від навчання у “граматичному дусі” до навчання в “риторичному дусі”. Тому стає зрозумілою актуальність навчання японської мови на функціонально-стилістичних засадах.

Серед багатьох визначень функціонально-стилістичного підходу відзначимо однаковість науковців у тому, що при зазначеному підході процес навчання повинен становити модель процесу спілкування. У більшості випадків спроби моделювання ситуації спілкування підпорядковуються не реальній потребі, а необхідності засвоєння певного матеріалу і формуванню на його основі відповідних умінь і навичок. Ситуацію й інші позамовні засоби штучно “підганяють” до потреб засвоєння мовної системи, що часто збіднює навчальне мовлення в комунікативному плані.

Функціонально-стилістична спрямованість навчання японської мови передбачає розгляд одиниць мовної системи на фонетичному, лексичному, морфологічному, синтаксичному рівнях з урахуванням типу, жанру, стилю мовлення, акцентування на практичному застосуванні набутих знань і вмінь. Тому визначення функціональних засад вивчення різних рівнів мовної системи пов’язане насамперед з описом слова – центральної мовної одиниці – і тексту – одиниці комунікації, де слово виявляє всі свої функціональні можливості.

Саме на рівні тексту відбувається з’ясування семантики слова, його понятійних зв’язків, усвідомлення функціонально-стилістичної диференціації, моделювання зв’язного висловлювання. У цьому процесі важливим є вивчення морфологічних одиниць з огляду на їх функції у різних стилях мовлення, а отже, у різних комунікативних

ситуаціях і формування у студентів умінь і навичок доцільного використання у власному мовленні. Важливу роль при цьому відіграє засвоєння граматичних категорій, навчання їх цілеспрямованому відбору й використанню, вивчення їх виражальних можливостей.

Як відомо, кожна граматична структура є носієм формального і функціонального змісту. У спілкуванні провідним є зміст функціональний, проте у традиційному навчанні йому відводять другорядну роль. Результат навчання зазвичай такий: студент знає певну мовленнєву структуру, правила її утворення, але не вміє використати у конкретній ситуації спілкування.

Функціонально-стилістичний підхід посилює практичну спрямованість навчання, сприяє усвідомленому використанню мовних одиниць у висловлюваннях різних стилів, типів і жанрів мовлення і разом з тим формуванню умінь сприймати і продукувати текст, що, на нашу думку, відповідає вимогам вивчення іноземних мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бацевич Ф. С.* Очерки по функциональной лексикологии / Ф. С. Бацевич, Т. А. Космеда. – Львів : Світ, 1997. – 392 с.
2. *Головнин И. В.* Грамматика современного японского языка / И. В. Головнин. – М. : Издательство Московского университета, 1986.
3. *Грищенко А. П.* Сучасна українська літературна мова / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ, Н. І. Тоцька, І. М. Уздиган. – К. : Вища школа, 1997.
4. *Лаврентьев Б. П.* Практическая грамматика японского языка / Б. П. Лаврентьев. – М. : Живой язык, 2005.
5. *Лучак М. М.* Вживання часових форм дієслова у функціональних стилях сучасної англійської мови / М. М. Лучак // Наук. вісник Чернівецького ун-ту. – Чернівці : ЧДУ, 1999. – Вип. 68 : Германська філологія. – С. 111–116.
6. *Лучак М. М.* Граматико-лексичне поле “Час” в системі дієслова сучасної англійської мови / М. М. Лучак // Наук. вісник Чернівецького ун-ту. – Чернівці : ЧНУ, 2001. – Вип. 115 : Германська філологія. – С. 33–42.
7. *Селіванова О. О.* Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова. – К. : Видавництво Українського фіто-соціологічного центру, 1999. – 148 с.
8. *Философия : Энциклопедический словарь / А. И. Абрамов, С. С. Аверинцев, А. И. Алешин и др.* – М. : Гардарини, 2004. – 1072 с.
9. *教師用日本語教育ハンドブック④・文法Ⅱ・助動詞を中心にして・改訂版.* 阪田雪子・倉持保男. — 東京:国際交流基金・日本語国際センター, 1993. — 231.
10. *初級を教える人のための日本語文法・ハンドブック.* 松岡弘・庵功雄・高梨信乃・中西久美子・山田敏弘. — 東京:株式会社・スリーエーネットワーク, 2001. — 446.
11. *中上級を教える人のための日本語文法・ハンドブック.* 松岡弘・庵功雄・高梨信乃・中西久美子・山田敏弘. — 京:株式会社・スリーエーネットワーク, 2002. — 602.

Стаття: надійшла до редакції 15.10.2010
прийнята до друку 15.11.2010

THE PROBLEM OF LEARNING OF VERBAL GRAMMATICAL CATEGORIES' FUNCTIONAL ABILITIES IN JAPANESE (ON THE BASIS OF CATEGORY OF TENSE)

Olena Stuzhenko

*Taras Shevchenko Kyiv National University,
Institute of Philology,
Dept. of Chinese, Korean and Japanese Philology,
14, Taras Shevchenko Av., Kyiv, Ukraine, 01601,
tel.: (044) 239 31 17, e-mail: stationery@univ.kiev.ua*

The analysis of problems, related to verbal grammatical categories, in learning of Japanese is made. On the basis of category of tense reasons of such problems are discovered. The necessity of conversion from theoretical learning to practical one is stressed as well as the usage of functional-stylistic approach.

Key words: grammatical categories, functional abilities, category of tense, category of aspect, \searrow (ru)-form and \swarrow (ta)-form, dynamic and static predicates, temporality, темпоральність, functional-stylistic approach.

ПРОБЛЕМА ИЗУЧЕНИЯ ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ГЛАГОЛЬНЫХ ГРАММАТИЧЕСКИХ КАТЕГОРИЙ В ЯПОНСКОМ ЯЗЫКЕ (НА ПРИМЕРЕ КАТЕГОРИИ ВРЕМЕНИ)

Елена Стуженко

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
Институт филологии,
кафедра китайской, корейской и японской филологии,
бульв. Тараса Шевченко, 14, Киев, Украина, 01601,
тел.: (044) 239 31 17, e-mail: stationery@univ.kiev.ua*

Проведен анализ проблем при изучении японского языка, связанных с глагольными грамматическими категориями, на примере категории времени определены причины таких проблем, акцентировано на необходимости перехода от теоретического изучения к практическому и использовано функционально-стилистического подхода.

Ключевые слова: грамматические категории, функциональные возможности, категория времени, категория вида, форма на \searrow (ru) и форма на \swarrow (ta), динамические и статические сказуемые, темпоральность, функционально-стилистический подход.